

1955–1991-YILLARDA O‘ZBEKISTONDA TELEFONLASHTIRISH VA RADIO-TELEVIDENIYE TARMOQLARINING MODERNIZATSIYASI

AHMEDOVA GO‘ZAL ABDUVALIYEVNA

Yangiyer shahar 1-umumta'lim maktabi

Oliy toifali tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada 1955–1991-yillarda O‘zbekistonda telefon tarmoqlari, shaharlararo aloqa, radioeshittirish va televideniye infratuzilmasining rivojlanishi tahlil qilinadi. Aloqa muhandislarini tayyorlash tizimi, avtomatik telefon stansiyalarining kengayishi, qishloq va shahar telefonlashtirishdagi tafovut, shaharlararo suhbatlar hajmining o‘ssishi hamda televizion uzatish stansiyalari sonining ko‘payishi statistik ma’lumotlar asosida yoritiladi. Sovet davrining oxirida texnik rivojlanish bilan birga saqlanib qolgan hududiy va infratuzilmaviy nomutanosibliklar ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: telefonlashtirish, O‘zbekiston SSR, avtomatik telefon stansiyasi, shaharlararo aloqa, radioeshittirish, televideniye, radiorele, Toshkent elektrotexnika aloqa instituti, qishloq aloqa tarmog‘i, telekommunikatsiya.

АННОТАЦИЯ. В статье исследуются процессы телефонизации и модернизации радио- и телевизионных сетей в Узбекистане в 1955–1991 гг. На основе статистических и исторических материалов анализируются расширение автоматических телефонных станций, развитие междугородной связи, увеличение числа телефонных аппаратов, радиорелейных линий и телевизионных передающих станций. Особое внимание уделяется различиям в уровне телефонизации городских и сельских районов, а также проблеме неудовлетворённого спроса населения на установку домашних телефонов в 1980-е годы. Рассматривается также роль Ташкентского электротехнического института связи в подготовке инженерно-технических кадров для отрасли. В статье показано, что, несмотря на значительный рост технических возможностей системы связи, к концу советского периода сохранялись территориальные диспропорции, дефицит телефонных мощностей и зависимость от аналоговых технологий. Сделан вывод о том, что модернизация 1955–1991 гг. создала важную инфраструктурную основу для последующего развития национальной телекоммуникационной системы независимого Узбекистана.

Ключевые слова: телефонизация, Узбекская ССР, автоматическая телефонная станция, междугородная связь, радиовещание, телевидение, радиорелейная линия, Ташкентский электротехнический институт связи, сельская связь, телекоммуникации, инфраструктура связи.

ABSTRACT. This article examines the processes of telephone expansion and the modernization of radio and television networks in Uzbekistan between 1955 and 1991. Based on statistical and historical sources, the study analyzes the growth of automatic telephone exchanges, the development of long-distance communication, and the increasing number of telephone sets, radio-relay lines, and television transmission

stations. Particular attention is paid to the differences between urban and rural areas in terms of telephone availability, as well as to the problem of unmet demand for household telephone installation during the 1980s. The role of the Tashkent Electrotechnical Institute of Communications in training engineering and technical personnel for the sector is also examined. The article demonstrates that, despite substantial growth in the technical capacity of the communication system, territorial disparities, shortages of telephone capacity, and dependence on analog technologies remained significant by the end of the Soviet period. It is concluded that the modernization carried out between 1955 and 1991 created an important infrastructural basis for the subsequent development of the national telecommunications system of independent Uzbekistan.

Keywords: telephone expansion, Uzbek SSR, automatic telephone exchange, long-distance communication, radio broadcasting, television, radio-relay line, Tashkent Electrotechnical Institute of Communications, rural communications, telecommunications, communication infrastructure.

1950-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab O'zbekistonda aloqa tarmog'ining rivojlanishida yangi bosqich boshlandi. Urushdan keyingi qayta qurish yakunlanishi, sanoat markazlarining kengayishi, yangi shahar va posyolkalarning vujudga kelishi hamda boshqaruv apparatining murakkablashuvi tezkor telefon va radioaloqaga bo'lgan talabni oshirdi. Agar 1930–1940-yillarda asosiy vazifa ma'muriy markazlar o'rtasidagi aloqani o'rnatish bo'lgan bo'lsa, 1950–1980-yillarda muammo tarmoq sig'imini ko'paytirish, avtomatlashtirish va aloqa xizmatlarini aholi uchun ommaviylashtirishga ko'chdi. Bu jarayon faqat texnika importi yoki yangi stansiyalar qurilishi bilan cheklanmagan; aloqa muhandislarini tayyorlash, ta'mirlash bazalarini yaratish, radiorele va uzatish tizimlarini rivojlantirish kabi kompleks tadbirlarni talab qilgan [1; 2].

1955-yilda Toshkent elektrotexnika aloqa institutining tashkil etilishi modernizatsiyaning institutsional asosi bo'ldi. Rasmiy tarixiy ma'lumotlarda institut avval telefon-telegraf aloqasi, keyin avtomatik va ko'p kanalli elektr aloqa, radioaloqa va televideniye sohalari bo'yicha mutaxassis tayyorlagani qayd etiladi [2; 3]. 1960-yilda ilk elektr aloqa muhandislarining bitirilishi respublikada texnik ekspluatatsiya uchun mahalliy kadrlar qatlamini shakllantirishga xizmat qildi. 1970-yillarga kelib institutning ta'lim yo'nalishlari ko'p kanalli aloqa, radio texnikasi, radioeshittirish va televideniye bilan chambarchas bog'landi. Shu jihatdan oliy ta'lim tizimidagi o'zgarishlar aloqa tarmog'ining texnik murakkablashuvi bilan bevosita parallel kechgan.

Telefonlashtirishning asosiy texnik yo'nalishi avtomatik telefon stansiyalari sig'imini oshirish edi. Avtomatlashtirish abonentlarni qo'lda ulash amaliyotini qisqartirib, bir vaqtning o'zida ko'proq suhbatni ta'minlash imkonini berdi. Biroq shahar va qishloq o'rtasidagi farq uzoq vaqt saqlanib qoldi. Sovet statistik to'plamlarida O'zbekiston SSR bo'yicha 1980-yilda shaharlarda har 1000 aholiga 63 ta umumiy foydalanish telefon apparati to'g'ri kelgani, qishloqlarda esa bu ko'rsatkich 14 tani tashkil etgani qayd etiladi. 1988-yilda shaharlardagi ko'rsatkich 119 taga, qishloqlarda 25 taga yetgan [1].

Mutlaq o'sish katta bo'lsa-da, shaharlardagi ta'minlanish darajasi qishloqlarga nisbatan qariyb besh baravar yuqori bo'lib qolgan.

Xonadon telefonlari bilan ta'minlanish ko'rsatkichlari ham ayni nomutanosiblikni tasdiqlaydi. 1980-yilda O'zbekiston shaharlarida har 1000 kishiga 38 ta uy telefoni to'g'ri kelgan, qishloq joylarda esa atigi 5 ta. 1988-yilda bu raqamlar mos ravishda 83 va 14 taga yetgan [1]. Demak, sakkiz yil ichida qishloqdagi ko'rsatkich deyarli uch baravar oshgan bo'lsa-da, boshlang'ich daraja juda past edi. Bundan tashqari, telefon o'rnatish uchun navbatlar saqlanib qolgan: 1985-yil oxirida shaharlarda uy telefoniga bo'lgan qondirilmagan arizalar soni 319 ming, 1988-yilda esa 347 ming atrofida bo'lgan [1]. Bu raqamlar reja asosida qurilgan ATSlar aholining real talabidan ortda qolganini yaqqol ko'rsatadi.

Shaharlararo telefon aloqasi 1970–1980-yillarda aloqa sohasining eng tez o'suvchi yo'nalishlaridan biri bo'ldi. 1975-yilda O'zbekiston SSRda 23,7 million shaharlararo telefon suhbatlari qayd etilgan bo'lsa, 1980-yilda bu ko'rsatkich 38,1 millionga, 1985-yilda 52,6 millionga, 1988-yilda esa 63,9 millionga yetgan [1]. O'n uch yil ichidagi qariyb 2,7 baravar o'sish ishlab chiqarish kooperatsiyasi, xizmat aloqalari va aholining shaxsiy muloqot ehtiyojlari kuchayganini ko'rsatadi. Shaharlararo taksofonlar sonining 1975-yildagi 212 tadan 1988-yilda 3143 tagacha ko'payishi ham xizmatdan foydalanish doirasining kengayganini ko'rsatadi. Bu jarayon aloqa xizmatining davlat va xo'jalik idoralaridan tashqariga chiqib, kundalik ijtimoiy amaliyotga kirib borayotganini anglatgan.

Radioeshittirish va televideniye tarmoqlarining rivojlanishi aloqa modernizatsiyasining ikkinchi muhim yo'nalishi edi. 1956-yilda Toshkentda muntazam teleko'rsatuvlar yo'lga qo'yildi. Keyingi o'n yilliklarda televideniye signallarini uzoq hududlarga yetkazish uchun radiorele liniyalari va retranslyatorlar tarmog'i kengaytirildi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston SSRdagi televizion uzatish stansiyalari soni 1975-yilda 41 ta, 1980-yilda 68 ta, 1985-yilda 185 ta va 1988-yilda 247 ta bo'lgan [1]. Bu qariyb olti baravar o'sish edi. Ayniqsa, tog'li va markazdan uzoq hududlarda kichik quvvatli retranslyatorlar teleko'rsatuvlarni qabul qilish imkoniyatini sezilarli kengaytirgan.

Radio va televideniye kengayishi texnik jarayon bo'lishi bilan birga, sovet axborot siyosatining ham tarkibiy qismi edi. Markaziy va respublika dasturlarining keng hududga uzatilishi aholining yagona axborot makoniga integratsiyasini kuchaytirgan. Katta Sovet Ensiklopediyasida 1970-yillar o'rtalarida O'zbekiston televideniyesi o'zbek, rus va qozoq tillarida dasturlar uzatgani, Moskva hamda boshqa markazlardan ko'rsatuvlar retranslyatsiya qilingani qayd etiladi [5]. Shu sabab televideniye infratuzilmasi madaniy xizmat ko'rsatish vositasi bo'lishi bilan birga, markazlashgan siyosiy kommunikatsiyaning texnik tayanchi ham bo'lgan. Bu ikki vazifa sovet davri aloqa tizimining o'ziga xos xususiyatini tashkil etgan.

1980-yillarning oxirida aloqa tizimi sezilarli texnik salohiyatga ega bo'lsa-da, uning strukturaviy muammolari ham kuchli edi. Analog stansiyalarning katta ulushi, kabel sig'imining yetishmasligi, uy telefoni o'rnatish bo'yicha navbatlarning ko'pligi va

qishloq joylardagi past ta'minlanganlik shular jumlasidandir. Pochta va telegraf xizmatlari hamon katta hajmni saqlab turgan bo'lsa-da, telefonning tez sur'atda kengayishi an'anaviy aloqa turlarining nisbiy ahamiyatini kamaytira boshladi. Shunday qilib, 1955–1991-yillarda O'zbekistonning aloqa tizimi muhandislik ta'limi, avtomatik telefon tarmoqlari, shaharlararo kanallar, radio va televideniye uzatish infratuzilmasi bo'yicha katta rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. Biroq mustaqillik arafasida respublika hali to'liq raqamlashtirilgan va aholining barcha qatlamlari talabini qondira oladigan telekommunikatsiya tizimiga ega emas edi.

Telefonlashtirishning iqtisodiy mazmuni ham muhim edi. Sanoat korxonalari va qurilish tashkilotlari uchun telefon faqat boshqaruv vositasi emas, balki ta'minot, dispetcherlik, ta'mirlash va ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtiruvchi texnologik element bo'lib qoldi. Qishloq xo'jaligida esa tuman markazi, sovxoz va kolxoz boshqaruvi, tayyorlov punktlari hamda transport xizmatlari o'rtasidagi tezkor aloqaga ehtiyoj kuchaydi. Shu sabab qishloq telefonlashtirishining past ko'rsatkichlari faqat maishiy qulaylik masalasi emas, balki xo'jalik boshqaruvining samaradorligiga ta'sir qiluvchi infratuzilmaviy cheklov ham edi. 1980-yillar oxiridagi shahar-qishloq tafovuti respublika ichida modernizatsiya notekis kechganini ko'rsatadi [1].

Aloqa tarmog'ining kengayishi bilan xizmat sifati masalasi ham keskinlashdi. Analog ATSlar va mis kabellar ko'p hollarda uzoq muddat ishlatilgan, abonent sig'imini kengaytirish esa mavjud kabel kanalizatsiyasi va stansiya quvvatlariga bog'liq bo'lgan. Telefon o'rnatish bo'yicha yuz minglab qondirilmagan arizalarning saqlanib qolishi shuni ko'rsatadiki, reja ko'rsatkichlaridagi o'sish aholi talabining real sur'atlariga mos kelmagan. Bunday vaziyatda yangi massivlar va qishloq punktlarida abonent tarmog'ini yaratish ko'pincha stansiya sig'imidan ham ko'proq xarajat talab qilgan. Shu bois 1980-yillarda miqdoriy o'sish bilan birga, aloqa xizmatining hududiy va sifat jihatidan notekisligi kuchli muammo bo'lib qolgan [1; 2].

Televideniye tarmog'ining kengayishi alohida texnik zanjirni shakllantirdi: studiya va uzatish markazi, radiorele liniyalari, retranslyatorlar, elektr ta'minoti va qabul qiluvchi qurilmalar o'zaro bog'langan yagona tizimga aylandi. 1975–1988-yillarda televizion uzatish stansiyalarining 41 tadan 247 tagacha ko'payishi aynan shu infratuzilmaning hududiy chuqurlashganini ko'rsatadi [1]. Biroq stansiyalar sonining o'sishi hamma joyda bir xil sifat degani emas edi. Tog'li va uzoq hududlarda signal relefi, ob-havo va quvvatga bog'liq bo'lgan, shu bois kichik quvvatli retranslyatorlar sonini ko'paytirish amaliy yechim bo'lgan. Bu tajriba keyinchalik mustaqillik davrida telekommunikatsiya va teleradiouzatish tarmoqlarini modernizatsiya qilish uchun muhim texnik meros vazifasini bajardi.

1991-yilga kelib O'zbekiston aloqa tizimi ko'p tarmoqli va katta hududni qamrab olgan infratuzilmaga ega edi, biroq uning asosiy texnologik bazasi analog aloqa vositalariga tayangan. Shu sabab mustaqillikdan keyingi dastlabki yillarda asosiy vazifa mavjud tarmoqni saqlash emas, balki uni raqamlashtirish, xalqaro chiqish kanallarini mustaqil tashkil etish va telekommunikatsiya boshqaruvini milliy qonunchilik asosida qayta qurish bo'ldi. Demak, 1955–1991-yillardagi modernizatsiya bir tomondan mustaqil

O'zbekiston uchun zarur texnik va kadrlar bazasini yaratgan bo'lsa, ikkinchi tomondan keyingi islohotlar uchun yechilishi lozim bo'lgan infratuzilmaviy muammolarni ham meros qilib qoldirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Социальное развитие СССР: Статистический сборник. – Москва: Госкомстат СССР, 1989.
2. СССР в цифрах в 1987 году: Краткий статистический сборник. – Москва: Финансы и статистика, 1988.
3. Toshkent axborot texnologiyalari universiteti tarixi: institut 1955-yilda tashkil etilganiga oid rasmiy ma'lumotlar.
4. Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi. Historical information on the university and its communication-engineering faculties.
5. Большая Советская Энциклопедия. 3-е изд. “Узбекская Советская Социалистическая Республика” maqolasi. – Москва: Советская энциклопедия, 1970-yillar.
6. Usmonov Q., Sodiqov M. O'zbekiston tarixi (1917–1991-yillar). – Toshkent: Sharq, 2010.

